

Używanie substancji psychoaktywnych oraz agresja i przemoc wśród uczniów szkół gimnazjalnych z perspektywy badań ilościowych i jakościowych

Substance use and violence among middle school students from quantitative and qualitative perspectives

Agnieszka Pisarska, Krzysztof Bobrowski, Anna Borucka, Katarzyna Okulicz-Kozaryn, Krzysztof Ostaszewski, Joanna Raduj

Instytut Psychiatrii i Neurologii, Zakład Zdrowia Publicznego, Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”, Warszawa

Abstract – Introduction. The study aimed at gaining a deeper understanding of the nature of problem behaviours such as substance use and violence among middle school students.

Method. The study was a part of the wider research project conducted in four Warsaw middle schools. Quantitative and qualitative methods were used; more specifically, an anonymous self-report questionnaire among 8th graders (N = 282), teachers (N = 140) and essays written by students (N = 319).

Results. Questionnaire data indicated that the prevalence of substance use and violence among students and their opinions on the prevalence of such behaviours among other students at school differed between the participating schools. An analysis of the students' essays showed that in their opinions aggression and violence represent more serious and severe problems at school than juvenile substance use. A comparison of the data collected among students and teachers showed that teachers were less aware of substance use and violence at schools than students. Qualitative data based on the essays showed that students deplored the lack of teachers' response to such risky behaviours.

Conclusion. Aggression and violence impact more significantly on the school climate and students' functioning at school than juvenile substance use. The development of adequate and effective prevention programmes should take both teachers' and students' perceptions of risky juvenile behaviours into account.

Key words: substance use, violence, students, teachers, quantitative and qualitative methods

Streszczenie – Wprowadzenie. Przedmiotem pracy była pogłębiona charakterystyka wybranych zachowań problemowych gimnazjalistów: używania substancji psychoaktywnych oraz agresji i przemocy rówieśniczej.

Metoda. Badania zrealizowano w czterech warszawskich gimnazjach, dobranych celowo ze względu na lokalizację, wielkość oraz wyniki nauczania. Wykorzystano ilościowe metody zbierania danych – anonimowe ankiety wypełniane przez uczniów (N = 282), nauczycieli (N = 140) oraz metody jakościowe – prace pisemne uczniów (N = 319).

Praca finansowana w całości ze środków statutowych przeznaczanych na działalność naukową Instytutu Psychiatrii i Neurologii w latach 2010 i 2011. Temat: Kultura szkoły a zachowania ryzykowne i samopoczucie uczniów, nr tematu: 501-102-10023, kierownik: dr Katarzyna Okulicz-Kozaryn.

Wyniki. Dane ankietowe wskazują, że rozpowszechnienie używania substancji psychoaktywnych oraz agresji i przemocy rówieśniczej, a także ocena przez uczniów nasilenia tych zachowań w szkole były różne w każdym z gimnazjów objętych projektem badawczym. Analiza prac pisemnych pozwoliła ustalić, że przemoc i agresja rówieśnicza w szkole jest w opiniach uczniów poważniejszym i bardziej dokuczliwym problemem niż używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież. Porównanie danych ankietowych uzyskanych od uczniów i nauczycieli wskazuje, że dorośli w mniejszym stopniu niż nastolatki dostrzegali występowanie zachowań ryzykownych wśród młodzieży w szkole. Dane z prac pisemnych świadczą o tym, że młodzież krytycznie ocenia brak reakcji ze strony nauczycieli na zachowania ryzykowne nastolatków.

Wnioski. Przemoc i agresja rówieśnicza mają znacznie bardziej istotny wpływ na klimat społeczny szkoły i funkcjonowanie nastolatków w szkole niż używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież. Opracowywanie skutecznych i adekwatnych programów profilaktyki wymaga uwzględnienia informacji na temat spostrzegania problemów występujących w szkole zarówno przez nauczycieli, jak i uczniów.

Słowa kluczowe: używanie substancji psychoaktywnych, przemoc, uczniowie, nauczyciele, badania ilościowe i jakościowe

WPROWADZENIE

Problem używania substancji psychoaktywnych oraz przemocy wśród uczniów jest od wielu lat traktowany jako poważne zagrożenie dla zdrowia i rozwoju młodzieży. Picie alkoholu, palenie papierosów i używanie narkotyków wpływa niekorzystnie na ich stan zdrowia i bezpieczeństwo (1, 2, 3). Dużym problemem społecznym są zachowania agresywne nastolatków oraz wykroczenia popełnianie przez młodzież szkolną (4, 5). Tego rodzaju zachowania współwystępują często z problemami szkolnymi – wagarami, brakiem postępów w nauce – ograniczając możliwości uzyskania odpowiedniego wykształcenia. Z wyżej wymienionych względów te zachowania, jako zagrażające prawidłowemu rozwojowi psychospołecznemu młodzieży, określane są mianem ryzykownych (6). Zapobieganie zachowaniom ryzykownym i kształtowanie zachowań korzystnych dla zdrowia psychicznego młodzieży należy do ważnych zadań polityki zdrowotnej państwa (7, 8).

Duża część zachowań ryzykownych zaczyna się w czasie nauki w gimnazjum. Jest to okres osłabienia naturalnych procesów opieki rodzicielskiej, które chroniły dzieci w szkole podstawowej oraz nasilenia społecznych i psychologicznych czynników ryzyka. Rówieśnicy wywierają coraz większy wpływ na zachowania nastolatków – w tym również na zachowania ryzykowne, a młodzież staje się bardziej krytyczna wobec szkoły, nauczycieli i rodziców. Jednocześnie wzrasta potrzeba doznań, polegająca na poszukiwaniu nowych, intensywnych wrażeń i doświadczeń, związana z gotowością do podejmowania ryzyka fizycznego, społecznego i prawnego. W okresie nauki w gimnazjum zwiększa się też nasilenie problemów emocjonalnych przeżywanych przez młodzież (9).

Od kilkunastu lat w Polsce i w Europie używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież i inne zachowania zagrażające zdrowiu (w tym przemoc rówieśnicza) są monitorowane w ramach wieloletnich projektów. Jeden z nich to międzynarodowe badania WHO *Zachowania Zdrowotne Młodzieży Szkolnej* (HBSC). Badania HBSC

w Polsce są prowadzone od początku lat 90. na reprezentatywnych próbach młodzieży szkolnej w grupach wiekowych 11, 13 i 15 lat (10). Drugi projekt, *Europejski Program Badań Ankiety w Szkołach na temat Picia Alkoholu i Używania Narkotyków (ESPAD)*, realizowany jest w Polsce od połowy lat 90. w grupach wiekowych 15 i 17 lat (11). Te i podobne badania stanowią podstawowe źródło wiedzy o zachowaniach ryzykownych młodzieży w wieku gimnazjalnym (12, 13).

Badania nad zachowaniami młodzieży mogą mieć charakter ilościowy i jakościowy. Ograniczeniem ilościowych badań ankietowych jest to, że odzwierciedlają głównie perspektywę badacza. To on „uzbrojony w ankietę” przygląda się młodym ludziom ze swojego punktu widzenia, według własnych kryteriów oceny. Badania ilościowe odsłaniają część prawdy o zachowaniach ryzykownych młodzieży. Zwykle odpowiadają one na pytania typu: ilu młodych ludzi eksperymentuje z substancjami psychoaktywnymi, jak często to robią, po jakie substancje najczęściej sięgają, gdzie się w nie zaopatrują, jak często wdają się w bójki z kolegami, a także jakie czynniki ryzyka/czynniki chroniące są związane z występowaniem tego rodzaju niepożądanych zjawisk. W badaniach ilościowych pole i zakres obserwacji są więc ściśle określone przez badacza i zazwyczaj brakuje w nich miejsca na swobodne wypowiedzi respondentów. Pełniejszy obraz zachowań ryzykownych młodzieży można uzyskać dzięki łączeniu badań ilościowych i jakościowych. Badania jakościowe umożliwiają bowiem spojrzenie na problemy z perspektywy młodzieży, poznanie znaczenia zachowań ryzykownych w indywidualnym i społecznym kontekście oraz motywów, jakie kierują młodymi ludźmi, a także ponoszonych przez nich konsekwencji. Nurt badań jakościowych nad młodzieżą ma już w Polsce tradycję, a ich wyniki uzupełniają dane z badań ilościowych oraz dostarczają materiału do ich interpretacji (14, 15). Nadal jednak niewiele badań odpowiada na pytanie, jak problem używania substancji psychoaktywnych czy agresji widzi sama młodzież. Do nielicznych należą badania prowadzone w Instytucie Psychiatrii i Neurologii oraz prace Barbary Fatygi (15, 16, 17).

W latach 2010–2011 Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M” Instytutu Psychiatrii i Neurologii zrealizowała w czterech gimnazjach warszawskich projekt badawczy dotyczący kultury i klimatu społecznego szkoły. Opierając się na definicji National School Climate Council, za społeczny klimat szkoły uznaje się jakość życia w szkole, która znajduje swój wyraz w doświadczeniach uczniów, nauczycieli i innych pracowników (18). Badania poświęcone tej problematyce skoncentrowane są więc na percepcji klimatu przez uczniów i nauczycieli (19, 20). Te dwie perspektywy są istotne również ze względu na specyfikę szkoły jako miejsca, w którym spotykają się i przebywają różne pokolenia. W literaturze przedmiotu wymienia się kilka obszarów istotnych dla badania klimatu w szkole – jednym z nich jest bezpieczeństwo fizyczne i emocjonalne (21). Na stan bezpieczeństwa uczniów wpływa, między innymi, rozpowszechnienie zachowań ryzykownych w szkole oraz reagowanie nauczycieli na ich przejawy.

Celem pracy było badanie wybranych elementów klimatu szkoły, przede wszystkim zachowań ryzykownych młodzieży. W ramach omawianego projektu zgromadzono dane ilościowe i jakościowe dotyczące palenia papierosów, picia alkoholu,

aktów agresji i przemocy wśród uczniów oraz spostrzegania tych zachowań przez osoby ze społeczności szkolnej.

W badaniach wzięli udział uczniowie oraz ich nauczyciele, tak by można było przyjrzeć się, jak zachowania ryzykowne widzą gimnazjaliści oraz jak spostrzegają ten problem ich wychowawcy. Wyniki badań wskazują bowiem, że pracownicy szkół nie dysponują precyzyjną wiedzą na temat częstości używania substancji psychoaktywnych przez młodzież z ich szkoły. Odmiennie są również opinie pedagogów i nauczycieli oraz samych uczniów na temat dostępności substancji psychoaktywnych (22). Znaczna rozbieżność w ocenie stopnia rozpowszechnienia oraz zagrożeń związanych z zachowaniami ryzykownymi młodzieży, może sprzyjać niechęci uczniów wobec wysiłków dorosłych zmierzających do przeciwdziałania tym zachowaniom, a w dalszej konsekwencji – zmniejszać skuteczność działań profilaktycznych w szkole. Z tego względu warto podejmować badania i analizować pespektywy różnych „aktorów” życia szkolnego.

Pytania badawcze

Analizując wyniki przeprowadzonych badań skoncentrowano się na następujących pytaniach badawczych:

- Jak jest rozpowszechnienie palenia papierosów, picia alkoholu oraz używania narkotyków i leków przyjmowanych w celu odurzania się w czterech różnych gimnazjach warszawskich?
- Jak jest rozpowszechnienie w tych szkołach przemocy i agresji rówieśniczej?
- Jak uczniowie z poszczególnych gimnazjów oceniają nasilenie problemu używania substancji psychoaktywnych przez młodzież w ich szkole?
- Jakie problemy związane z używaniem substancji psychoaktywnych przez młodzież dostrzegają uczniowie z poszczególnych gimnazjów?
- Jak uczniowie z poszczególnych gimnazjów oceniają nasilenie problemu przemocy i agresji wśród młodzieży w ich szkole?
- Jakie problemy związane z przemocą i agresją wśród młodzieży dostrzegają uczniowie z poszczególnych gimnazjów?
- Jak nauczyciele z poszczególnych gimnazjów oceniają nasilenie problemu używania substancji psychoaktywnych wśród młodzieży w ich szkole?
- Jak nauczyciele z poszczególnych gimnazjów oceniają nasilenie problemu przemocy i agresji wśród młodzieży w ich szkole?

METODA

Projekt zrealizowano w latach 2010–2011 w czterech gimnazjach, dobranych celowo z uwagi na: lokalizację w różnych dzielnicach Warszawy, wielkość szkoły oraz wyniki egzaminów gimnazjalnych. Z placówkami zawarto pisemne porozumienia na temat ich udziału w badaniach. Określono w nich zakres badań oraz formę przekazania wyników szkołom. Na potrzeby badań placówkom uczestniczącym w projekcie

nadano numery od 1 do 4. Przed rozpoczęciem badań wśród uczniów i nauczycieli, zebrano od dyrektorów bądź pedagogów szkolnych informacje dotyczące charakterystyki placówki.

Charakterystyka szkół uczestniczących w projekcie

Szkoła 1

Wielkość. Szkoła znajdująca się w centrum Warszawy, średniej wielkości; w roku realizacji projektu uczęszczało do niej około 300 uczniów.

Charakterystyka uczniów. Wśród uczniów tej szkoły zdecydowanie przeważała młodzież z rejonu. Przyjmowano tam uczniów z deficytami poznawczymi, dla których prowadzone były klasy integracyjne. Kilkunastu uczniów było pod opieką kuratora. Do szkoły uczęszczały również osoby z młodzieżowego ośrodka wychowawczego (MOW). Około 23% uczniów korzystało z pomocy socjalnej.

Wyniki w nauce. Według danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej, wyniki uczniów w testach – humanistycznym i matematyczno-przyrodniczym – lokowały się w ostatnich latach poniżej średniej dla warszawskich gimnazjów.

Kadra: Odsetek nauczycieli dyplomowanych wynosił 29%.

Szkoła 2

Wielkość. Szkoła położona w centrum Warszawy, duża – w roku realizacji projektu uczyło się w niej ponad 500 nastolatków.

Charakterystyka uczniów. Szkoła cieszyła się sporą popularnością w dzielnicy, czego dowodzi fakt, że ponad połowa uczęszczających do niej nastolatków pochodziła spoza rejonu. Odsetek uczniów korzystających z pomocy socjalnej wynosił około 7%.

Wyniki w nauce. Uczniowie uzyskiwali dobre wyniki w egzaminach gimnazjalnych: ich rezultaty były co roku wyższe od średniej warszawskiej.

Kadra. Nauczyciele dyplomowani stanowili 41% kadry pedagogicznej.

Szkoła 3

Wielkość. Szkoła znajdująca się w dzielnicy na obrzeżach Warszawy, średniej wielkości; uczęszczało do niej około 300 uczniów.

Charakterystyka uczniów. Młodzież ucząca się w tej szkole pochodziła głównie z rejonu. Z pomocy socjalnej korzystało około 8% uczniów.

Wyniki w nauce. Wyniki osiągane przez uczniów na egzaminach gimnazjalnych plasowały się powyżej średniej warszawskiej.

Kadra. Nauczyciele dyplomowani stanowili 1/3 kadry szkoły.

Szkoła 4

Wielkość. Szkoła mieszcząca się w dzielnicy na obrzeżach miasta, w roku realizacji projektu uczyło się w niej mniej niż 200 uczniów.

Charakterystyka uczniów. Do szkoły uczęszczała głównie młodzież z rejonu; większość uczyła się wcześniej w szkole podstawowej znajdującej się w tym samym

budynku. W szkole prowadzone były oddziały integracyjne. Pomoc socjalną otrzymywało około 7% uczniów.

Wyniki w nauce. Dane Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej wskazywały, że osiągnięcia uczniów w końcowych egzaminach znajdowały się poniżej średniej dla Warszawy.

Kadra. Nauczyciele dyplomowani stanowili połowę kadry uczącej w szkole.

Procedura badania

W badaniach uczestniczyli uczniowie klas drugich (średnia wieku 14,1 lat), którzy wyrazili na to zgodę i których rodzice również zgodzili się na udział ich dzieci w projekcie. Badania ankietowe przeprowadzili przeszkoleni ankieterzy, z zachowaniem procedury zapewniającej anonimowość i poufność danych. Uczniowie proszeni byli także o napisanie prac na temat *Jak mi się żyje w mojej szkole*. Podczas opracowywania tej części badań kierowano się w znacznym stopniu procedurą zastosowaną wcześniej w projekcie Szkół Promujących Zdrowie (23). Wychowawcy, którzy realizowali tę część badań, otrzymali od zespołu badawczego szczegółową instrukcję przedstawiającą cel zbierania prac pisemnych oraz sposób postępowania w klasie. Zadaniem wychowawców było poinformowanie uczniów, że praca jest elementem projektu badawczego, w którym uczestniczy szkoła, a następnie przedstawienie tematu oraz formy pracy, a także zapewnienie o anonimowości wypowiedzi (uczniowie zaznaczali tylko symbolem płeć). Uczniowie pisali swoje prace na godzinie wychowawczej w obecności wychowawcy klasy. Po zakończeniu wkładali prace do koperty, którą nauczyciel po zebraniu wszystkich wypracowań zaklejał, a następnie przekazywał osobom z zespołu badawczego.

Narzędzia, zmienne i wskaźniki

Badania miały charakter jakościowy i ilościowy. W części ilościowej zastosowano ankietę dla uczniów i dla nauczycieli. Ankietę dla uczniów zawierała pytania odnoszące się do zachowań ryzykownych, w tym używania substancji psychoaktywnych, oraz przemocy rówieśniczej. W ankiecie zamieszczono też pytania dotyczące charakterystyki uczniów (wiek i płeć) oraz ich rodzin (skład rodziny oraz sytuacja materialna). Ponadto, uczniowie byli pytani o wyniki w nauce (średnia ocen), ocenę z zachowania na zakończenie I klasy gimnazjum oraz o to, czy kiedykolwiek powtarzali klasę.

W ankiecie dla nauczycieli zamieszczono pytania o płeć oraz wiek.

Palenie papierosów. Uczniom zadano jedno pytanie dotyczące palenia papierosów w ostatnich 30 dniach przed badaniem. Do wyboru mieli 5 odpowiedzi: od „nie” do „tak – codziennie”.

Przyjętym wskaźnikiem było palenie papierosów przynajmniej raz w ostatnich 30 dniach przed badaniem.

Picie alkoholu. Wykorzystano dwa pytania dotyczące picia alkoholu oraz upijania się w ostatnich 30 dniach, z 6 odpowiedziami do wyboru: „ani razu”, „1–2 razy”,

„3–5 razy”, „6–9 razy”, „10–19 razy”, „20-lub więcej razy”. Przyjętym wskaźnikiem było picie alkoholu/upicie się przynajmniej 1–2 razy w ostatnich 30 dniach.

Używanie narkotyków oraz leków przyjmowanych w celu odurzenia. W badaniu zastosowano cztery pytania: dotyczące palenia marihuany, używania narkotyków innych niż marihuana, używania tzw. „dopalaczy” oraz przyjmowania leków w celu odurzania się w ostatnich 12 miesiącach. W tych pytaniach respondenci mieli 7 odpowiedzi do wyboru: od „ani razu” do „40 razy lub więcej”. Przyjętym wskaźnikiem było używanie tych substancji przynajmniej 1–2 razy w ostatnich 12 miesiącach przed badaniem.

Pytania o picie alkoholu, palenie papierosów oraz używanie narkotyków opracowano na podstawie ankiety ESPAD (11). Pytania dotyczące „dopalaczy” oraz leków opracowano na użytek niniejszych badań.

Przemoc. Pytania o przemoc dotyczyły doświadczania przemocy, bycia świadkiem lub sprawcą przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły. W każdym z trzech pytań respondenci mieli do wyboru 4 odpowiedzi: „codziennie lub prawie codziennie”, „około raz na tydzień”, „rzadziej niż raz na tydzień”, „nigdy”. Przyjętym wskaźnikiem było doświadczanie przemocy (jako poszkodowany, obserwator lub sprawca) przynajmniej raz w tygodniu w ostatnich 12 miesiącach. Pytania dotyczące przemocy pochodziły z Kwestionariusza Ucznia (24).

Spostrzeganie zachowań ryzykownych młodzieży na terenie szkoły. Zastosowane zostały cztery pytania o: 1. palenie papierosów, 2. picie alkoholu i używanie narkotyków, 3. wdawanie się w bójki oraz 4. wyzywanie i obrażanie innych uczniów. Na przykład: *W mojej szkole rzadkie są przypadki picia alkoholu/używania narkotyków*, z odpowiedziami do wyboru od „nieprawdziwe/fałszywe” do „całkowicie prawdziwe”. Analogiczne pytania, dotyczące spostrzegania takich zachowań wśród uczniów, znalazły się w ankiecie dla nauczycieli.

Przyjętym wskaźnikiem spostrzegania wyżej wymienionych problemów jako często występujących w szkole były odpowiedzi „nieprawdziwe/fałszywe” lub „w niewielkim stopniu prawdziwe” na poszczególne z pytań. Pytania pochodzą z narzędzia opracowanego przez Annę Borucką i Katarzynę Okulicz-Kozaryn na podstawie kwestionariusza autorstwa Davida DeWit (25).

Materiałem do analiz w badaniach jakościowych były pisemne wypowiedzi uczniów, których poproszono o napisanie krótkiej pracy na temat atmosfery w szkole, relacji z nauczycielami, relacji z uczniami, konfliktów w szkole, atmosfery pracy na lekcjach, samopoczucia na przerwach itp., pod ogólnym tytułem *Jak mi się żyje w mojej szkole*. Wskaźnikiem doświadczeń związanych z zachowaniami ryzykownymi innych uczniów były spontaniczne wypowiedzi autorów prac dotyczące takich problemów, jak używanie substancji psychoaktywnych oraz agresja i przemoc w szkole.

Charakterystyka uczestników badań

Tabela 1 zawiera dane dotyczące charakterystyki socjodemograficznej uczniów z czterech gimnazjów uczestniczących w projekcie.

Tabela 1.
Charakterystyka badanych uczniów (w odsetkach)
Sample characteristic (percentage)

Uczniowie <i>Students</i>	Szkoła 1 <i>School 1</i> (N = 37)	Szkoła 2 <i>School 2</i> (N = 145)	Szkoła 3 <i>School 3</i> (N = 64)	Szkoła 4 <i>School 4</i> (N = 36)
Chłopcy <i>Boys</i>	59,5	50,7	43,8	63,9
Dziewczęta <i>Girls</i>	40,5	49,3	56,3	36,1
Uczniowie drugorocznici <i>Students who held back</i>	21,6	2,1	–	5,6
Uczniowie z rodzin niepełnych <i>Students from single parent families</i>	29,7	31,0	23,4	25,0
Sytuacja materialna poniżej przeciętnej <i>Family income below average</i>	8,1	8,7	6,5	12,1
Średnia ocen na zakończenie I klasy gimnazjum: 2 i poniżej <i>Grade point average: 2 and below</i>	29,7	15,3	12,5	14,3
Ocena z zachowania na zakończenie I klasy gimnazjum: poprawna lub poniżej <i>Student school behaviour assessment: correct or insufficient</i>	35,1	15,3	23,4	47,2

Szkoła 1. Ankietę wypełniło 37 uczniów klas II (40,5% dziewcząt), ponieważ większość (64%) rodziców nie udzieliła zgody na udział ich dziecka w badaniu ankietowym. Spośród uczniów, którzy wzięli udział w tej części badań, około 30% miało słabe wyniki w nauce – średnia ich ocen pod koniec I klasy gimnazjum wynosiła 2 i poniżej, a około 35% otrzymało poprawną, nieodpowiednią lub naganną ocenę z zachowania. Ponadto, około 22% respondentów stanowili uczniowie drugorocznici.

Ankietę dla nauczycieli wypełniło 36 osób, czyli 90% spośród wszystkich nauczycieli uczących w tej szkole. Większość respondentów stanowiły kobiety (84%), a średnia wieku wynosiła 38 lat.

Szkoła 2. W badaniach wzięło udział 145 drugoklasistów (49% dziewcząt) – zgody na udział dziecka nie wyraziło 2% rodziców. Odsetek uczniów, którzy na zakończenie I klasy gimnazjum mieli słabe wyniki w nauce wynosił około 15%. Taki sam odsetek stanowili uczniowie, którzy otrzymali co najwyżej poprawną ocenę z zachowania. Uczniowie, którzy kiedykolwiek powtarzali klasę stanowili około 2% respondentów.

Dane ankietowe zebrano od 37 nauczycieli (76% wszystkich uczących w placówce). Kobiety stanowiły większość uczestników (84%). Średnia wieku badanych nauczycieli z tej szkoły wynosiła 43 lata.

Szkoła 3. W projekcie wzięło udział 64 drugoklasistów (56% dziewcząt). Zgody na uczestniczenie dziecka w badaniu ankietowym nie udzieliło 18% rodziców. Około 12,5% uczniów biorących udział w tej części badania miało nie najlepsze wyniki w nauce, a około 23% otrzymało z zachowania ocenę poprawną lub gorszą. Wśród respondentów z tej szkoły nie było uczniów drugorocznych.

Ankiety wypełniło 28 nauczycieli (85% wszystkich zatrudnionych) i w większości były to kobiety (82%). Średni wiek dorosłych respondentów z tej szkoły wynosił 44 lata.

Szkoła 4. Badaniami objęto 36 uczniów drugich klas (36% dziewcząt). Rodzice wszystkich uczniów wyrazili zgodę na udział dziecka w projekcie. Niską średnią w nauce miało pod koniec I klasy gimnazjum 14% respondentów, a ocenę poprawną, nieodpowiednią lub naganną z zachowania – prawie połowa badanych drugoklasistów (47%). Uczniowie drugoroczni stanowili około 6% respondentów.

W badaniach ankietowych wzięło udział 37 nauczycieli (76%) i tak jak w pozostałych szkołach, były to w większości kobiety (92%). Średnia wieku badanych nauczycieli wynosiła 40 lat.

Analiza danych

Analiza danych ilościowych. Ze względu na małą liczebność próby, analizy ilościowe ograniczono do obliczenia frekwencji odpowiedzi respondentów z poszczególnych szkół na pytania ankietowe.

Analiza danych jakościowych. Prace pisemne zebrano od 319 uczniów. Analiza tych prac prowadzona była przez dwóch niezależnych sędziów kompetentnych, z wykorzystaniem metody zwanej analizą tematyczną (26, 27). Pierwszym krokiem było przeczytanie wszystkich prac i wyodrębnienie głównych tematów, które poruszali uczniowie. Kategorie wyłonione niezależnie przez sędziów zostały następnie przedyskutowane i uzgodnione. W efekcie powstała lista głównych kategorii wypowiedzi uczniów tj. ogólna ocena szkoły, relacje z innymi osobami w szkole (uczniami, nauczycielami, personelem pomocniczym), budynek i wyposażenie szkoły, oferta szkoły (np. zajęcia dodatkowe, wycieczki). Następnym krokiem było wyodrębnienie subkategorii przez obu sędziów niezależnie oraz ich dyskusja. W ramach kategorii „relacje z koleżankami/kolegami ze szkoły” wyodrębniono subkategorie: pozytywne/negatywne emocje wobec rówieśników, doceniane/nieakceptowane zachowania rówieśników, brak/występowanie zachowań problemowych/ryzykownych w szkole. Kolejnym krokiem był wybór prac do dalszych analiz. Ponownie sędziowie dokonywali wyboru niezależnie, a następnie uzgadniali ostateczną decyzję. Prace do dalszych analiz wybrano w sposób celowy, kierując się kryterium *maksymalnej zmienności* w próbie. Ta metoda doboru celowego polega na takim wyborze przypadków, *które są jak najbardziej różnorodne, aby uchwycić zakres zmienności i różnorodności w obrębie naszego pola badawczego* (28: 59). Wybrano więc teksty, które najlepiej ilustrowały wyłonione kategorie i/lub opisywały takie aspekty życia szkoły, które nie pojawiły się w pracach innych uczniów danej klasy. Nie analizowano prac, które zawierały treści

bardzo zbliżone bądź identyczne do treści wypracowań uwzględnionych w analizach. Odrzucono także te prace, w których autorzy ograniczyli swoje wypowiedzi do jednego zdania (np. *W mojej szkole żyje mi się dobrze.*) lub których treść wskazywała, że uczeń nie potraktował zadania poważnie.

Ostatnim krokiem był wybór i spisanie cytatów ilustrujących poszczególne kategorie oraz ostateczne wyodrębnienie i nazwanie subkategorii. Szczegółowymi analizami objęto 167 prac, w tym: wypracowania 35 uczniów ze szkoły nr 1 (52% wszystkich prac z tej szkoły), 90 uczniów ze szkoły nr 2 (58%), 29 uczniów ze szkoły nr 3 (38%) oraz 13 uczniów ze szkoły nr 4 (59%).

W niniejszej pracy zaprezentowane zostaną wypowiedzi ilustrujące subkategorie: 1. doceniane/nieakceptowane zachowania rówieśników, 2. brak/występowanie zachowań problemowych/ryzykownych w szkole.

WYNIKI

Rozpowszechnienie zachowań ryzykownych wśród badanych uczniów

Tabela 2 zawiera dane dotyczące rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych i przemocy wśród uczniów poszczególnych szkół.

Szkoła 1. Co trzeci spośród uczniów (około 32%) przyznał w ankiecie, że palił papierosy w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem. Z analizy materiału ankietowego wynika, że około 60% drugoklasistów piło alkohol, a 19% upiło się przynajmniej raz w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem. Odsetek uczniów, którzy w ostatnim roku palili marihuanę wynosił 13,5%, a po narkotyki inne niż marihuana, „dopalacze” oraz leki przyjmowane w celu odurzania się sięgnęło około 5% badanych drugoklasistów.

W ciągu ostatniego roku przed badaniem co trzeci uczeń (32%) przynajmniej raz w tygodniu doświadczył przemocy na terenie szkoły lub w jej pobliżu i również co trzeci był sprawcą przemocy wobec innych. Dwie trzecie uczniów (69%) przynajmniej raz w tygodniu było świadkami przemocy w szkole.

Szkoła 2. Dane z badań ankietowych wskazują, że około 20% uczniów tej szkoły paliło papierosy w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem. Około 30% uczniów potwierdziło w ankiecie picie alkoholu, a około 15% – upicie się w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem. Po marihuanę przynajmniej raz w ostatnim roku przed badaniem sięgnęło około 12% uczniów, około 6% potwierdziło używanie „dopalaczy”, a około 3% przyjmowało leki w celu odurzania się oraz narkotyki inne niż marihuana.

Z odpowiedzi uczniów w ankietach wynikało, że w ciągu roku poprzedzającego badanie około 8% z nich doświadczało przemocy przynajmniej raz w tygodniu, a około 5% przyznało, że było sprawcami przemocy wobec innych uczniów na terenie szkoły. Co czwarty uczeń przynajmniej raz w tygodniu był świadkiem aktów przemocy w szkole lub w jej pobliżu.

Tabela 2.

Rozpowszechnienie używania substancji psychoaktywnych i przemocy wśród uczniów poszczególnych szkół (w odsetkach)

Prevalence of substance use and violence among students (percentage)

	Szkoła 1 <i>School 1</i>	Szkoła 2 <i>School 2</i>	Szkoła 3 <i>School 3</i>	Szkoła 4 <i>School 4</i>	Razem <i>Total</i>
Palenie papierosów przynajmniej 1 raz w ostatnich 30 dniach <i>Cigarettes smoking at least once in the last 30 days</i>	32,4	19,6	19,7	8,3	19,9
Picie alkoholu przynajmniej 1 raz w ostatnich 30 dniach <i>Drinking alcohol at least once in the last 30 days</i>	59,5	30,3	28,1	25,7	33,1
Upicie się przynajmniej 1 raz w ostatnich 30 dniach <i>Getting drunk at least once in the last 30 days</i>	18,9	15,3	8,1	8,6	13,3
Palenie marihuany przynajmniej 1 raz w ostatnich 12 miesiącach <i>Marijuana use at least once in the last 12 months</i>	13,5	11,8	12,5	5,7	11,4
Używanie innych narkotyków przynajmniej 1 raz w ostatnich 12 miesiącach <i>Other than marijuana drug use at least once in the last 12 months</i>	5,4	2,8	4,8	2,8	3,6
Używanie „dopalaczy” przynajmniej 1 raz w ostatnich 12 miesiącach <i>'Legal highs' use at least once in the last 12 months</i>	5,4	5,6	1,6	2,8	4,3
Używanie leków w celu odurzenia przynajmniej 1 raz w ostatnich 12 miesiącach <i>Medicine use to get high at least once in the last 12 months</i>	5,4	2,8	1,6	2,8	2,8
Doświadczanie przemocy w szkole lub w pobliżu przynajmniej 1 raz w tygodniu w ostatnich 12 miesiącach <i>Experiencing violence at school at least once a week in the last 12 months</i>	31,3	8,2	17,2	21,2	14,8
Bycie świadkiem przemocy w szkole lub w pobliżu przynajmniej 1 raz w tygodniu w ostatnich 12 miesiącach <i>Witnessed violence at school at least once a week in the last 12 months</i>	68,8	25,4	41,4	30,3	35,0
Bycie sprawcą przemocy w szkole lub w pobliżu przynajmniej 1 raz w tygodniu w ostatnich 12 miesiącach <i>Violent offender at school at least once a week in the last 12 months</i>	31,3	5,2	15,5	12,5	11,7

Szkoła 3. Co piąty uczeń (około 20%) przyznał w ankiecie, że palił papierosy w ostatnich 30 dniach przed badaniem. Po alkohol w tym czasie sięgało 28% drugoklasistów, a upiło się około 8%. Około 12% uczniów podało, że paliło marihuanę

przynajmniej raz w ostatnim roku. Narkotyki inne niż marihuana brało około 5%, a „dopalacze” oraz leki przyjmowane w celu odurzania się – około 2% uczniów z tej szkoły. Przemocy rówieśniczej doświadczyło przynajmniej raz w tygodniu 17% respondentów, świadkami takich zdarzeń było około 41%, a do dokonywania aktów przemocy przyznało się 15,5% uczniów.

Szkoła 4. Około 8% uczniów odpowiedziało w ankiecie, że paliło papierosy w ostatnich 30 dniach przed badaniem, picie alkoholu potwierdziło około 26% uczniów, a upicie się – około 9% respondentów. Około 6% drugoklasistów paliło marihuanę w ostatnim roku przed badaniem. Po narkotyki inne niż marihuana, „dopalacze” oraz leki przyjmowane w celu odurzania sięgało niecałe 3% badanych uczniów. Przemocy rówieśniczej doświadczało w ostatnim roku przed badaniem około 21% uczniów, a świadkami takich zdarzeń było 30%. Odsetek badanych, którzy przyznali, iż byli sprawcami przemocy wobec innych uczniów wyniósł w tej szkole 12,5%.

Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież w szkole w opinii uczniów

Dane ankietowe dotyczące opinii badanych uczniów i nauczycieli na temat używania substancji psychoaktywnych oraz przemocy wśród młodzieży z poszczególnych szkół znajdują się w tabeli 3.

Szkoła 1. Palenie papierosów przez koleżanki i kolegów w szkole było zauważane przez większość uczniów; 80% młodych respondentów uznało bowiem, że przypadki palenia przez innych uczniów są częste. Sporadyczne wypowiedzi uczniów w pracach pisemnych były bardzo lakoniczne i dotyczyły jedynie miejsc w szkole, w których uczniowie palą papierosy: *Palą po łazienkach i szatniach.* (S1.113/M)¹

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na wypowiedź jednego z uczniów, według którego zdarza się, że to nauczyciele palą papierosy w szkole: *Nauczyciele palą i dają zły przykład (ale nie wszyscy).* (S1.312/M)

Odsetki uczniów dostrzegających problem sięgania przez innych nastolatków po alkohol lub narkotyki w szkole były znacznie niższe niż w przypadku palenia papierosów. Około 36% drugoklasistów uznało, iż w ich szkole często zdarzają się przypadki picia alkoholu i/lub brania narkotyków przez uczniów. Zamieszczone w pracach nie-liczne wypowiedzi na ten temat ograniczały się jedynie do stwierdzenia tego faktu: *Palą papierosy i piją.* (S1.114/M)

Znalazły się także wypowiedzi świadczące o rozprowadzaniu na terenie szkoły leków, które można stosować w celu odurzania się: *Po szkole szmugłowany jest Aco-din.*² (S1.313/M)

¹ Oznaczenia obok cytatów: numer szkoły i numer respondenta/ płéć

² Lek zawierający dekstrometorfan (dextromethorphan hydrobromidum) substancję o działaniu psychoaktywnym

Szkoła 2. Problem palenia papierosów przez innych uczniów dostrzegało około 60% badanych nastolatków ze szkoły nr 2 – tylu bowiem było zdania, że przypadki palenia papierosów na terenie szkoły zdarzają się często.

Wypowiedzi respondentów zamieszczone w pracach pisemnych wskazują, że ich opinie na temat stopnia rozpowszechnienia palenia papierosów (oraz używania innych substancji) były zróżnicowane. Na przykład, jeden z uczniów napisał, że: *ogólnie nie ma problemu z narkotykami, dopalaczami i fajkami.* (S2.602/M) Pojawiła się też opinia, że problem występuje, ale nie jest bardziej nasilony niż w innych szkołach: *używki takie jak papierosy, jak w każdej szkole.* (S2.611/K) Z kolei inny z autorów prac pisemnych stwierdził, że: *na terenie naszej szkoły jest bardzo dużo osób, które palą papierosy.* (S2.525/K) Miejscem, w którym uczniowie palą papierosy najczęściej jest toaleta szkolna, co dla niektórych osób stanowiło dokuczliwy problem: *W szkolnych łazienkach ciężko jest załatwić potrzebę fizjologiczną, gdyż są tam przeważnie tzw. palacze, którzy mają obstawę, czyli tych, którzy patrzą, czy nikt nie idzie.* (S2.610/M) Z drugiej strony, były wypowiedzi wskazujące, że osoby palące nie namawiają innych do sięgania po papierosy: *nie namawiają do wspólnego palenia, przynajmniej mi się to jeszcze nie zdarzyło.* (S2.603/K)

Z wypowiedzi drugoklasistów w pracach pisemnych można wnioskować, że nauczyciele zauważający problem starają się przeciwdziałać paleniu przez uczniów na terenie szkoły: *Bardzo nie podoba mi się, że nauczyciele ciągle sprawdzają łazienki. Nie można w spokoju skorzystać, bo podejrzewają cię od razu o palenie.* (S2.601/M) Jeden z autorów zarzucił nauczycielom, że kierują się uprzedzeniami wobec uczniów, o których wiadomo, że sięgają po substancje psychoaktywne: *Ochrzaniają tych pijących i palących nawet wtedy, gdy nic nie robią.* (S2.316/M) Kontrole nauczycieli wzbudzały też przekorę uczniów, co ilustruje następujący cytat: *Nawet zapalić w WC nie można, bo problemy robią, a ja i tak sobie zapalę.* (S2.106/M) Podkreślano też nieskuteczność działań podejmowanych przez personel szkoły: *Dyrektor wynajmuje tajniaków, żeby nas spisywali na paleniu, ale w tajemnicy mogą powiedzieć, że nic to nie da.* (S2.524/M)

Z drugiej strony, pojawiły się też doniesienia wskazujące na brak oczekiwanej reakcji ze strony nauczycieli: *W szkole jest wielu uczniów, którzy piją i palą. Sam nawet palę, ale nie o to chodzi, tylko o to, że uczniowie mogą palić fajki w toalecie. Żaden nauczyciel nie zwraca na to uwagi.* (S2.315/M) Co ciekawe, w szkole nr 2 podobnie jak w szkole nr 1, uczniowie zarzucali nauczycielom łamanie zasady niepalenia na terenie szkoły: *Nauczyciele palą na przerwach, a potem zwalają na uczniów.* (S2.306/K)

Okolo 39% drugoklasistów było zdania, że przypadki picia alkoholu i/lub sięgania po narkotyki przez innych uczniów zdarzają się często na terenie szkoły.

W pracach pisemnych jeden z uczniów ocenił, że: *w szkole jest 55% pijących, palących i kradnących.* (S2.621/M) Inna z uczennic wspomniała o przypadkach obecności na terenie szkoły pijanych uczniów: *Niektórzy uczniowie przychodzą do szkoły w stanie upojenia alkoholowego.* (S2.320/K) W jednej z prac znalazła się także wypowiedź sygnalizująca, że problem używania substancji psychoaktywnych wśród uczniów nasila się, a w szkole działa diler: *Uczniowie coraz częściej używają różnego rodzaju używek. Ponadto, w naszej szkole działa diler.* (S2.321/M)

Uczniowie sięgający po substancje psychoaktywne oceniani byli negatywnie przez niektórych kolegów. Zarzucano im chęć popisywania się przed innymi lub zachowania agresywne: *Niektóre osoby w klasie to po prostu idioci, piją, palą i myślą, że są fajniejsi od innych.* (S2.314/M) *Wszyscy sobie i komuś chcą coś udowodnić paląc, pijąc i wagarując.* (S2.622/K)

W pracach pisemnych uczniów znajdowały się też krytyczne uwagi dotyczące braku reakcji nauczycieli na ten problem: *Nie reagują, że ktoś pali i używa innych używek.* (S2.302/K) Według jednej z uczennic powodem jest obawa przed narażaniem na szwank opinii szkoły: *W szkole są problemy z narkotykami, a dyrektorka nic z tym nic robi, bo boi się narazić opinię szkoły.* (S2.306/K)

Szkoła 3. Spośród drugoklasistów ze szkoły nr 3 większość (73%) odpowiedziała w ankiecie, że w ich gimnazjum częste są przypadki palenia papierosów przez innych uczniów. W pracach pisemnych wypowiedzi na temat palenia papierosów było jednak niewiele. Autor jednej z prac wyraził negatywną opinię pod adresem palących nastolatków: *Nie wszyscy w klasie są normalni. No bo jak ktoś może być normalny jak pali?* (S3.315/M) Inna uczennica wspomniała o zapachu dymu tytoniowego w szkolnej toalecie: *nie lubię zapachu papierosów w szkolnym WC.* (S3.201/K)

W opinii większości uczniów (62%) także picie alkoholu i/lub używanie narkotyków przez kolegów i koleżanki jest częstym problemem w ich szkole. W pracach pisemnych uczniów znalazła się jednak tylko pojedyncza wypowiedź dotycząca używania substancji psychoaktywnych, której autor ocenił, że skala problemu jest bardzo duża: *W tej szkole czuję się trochę inny, razem z grupką najbliższych przyjaciół. Jest tu około 80% pijaków, palaczy i narkomanów. Jestem w tych 20%, ale ogólnie jest spoko.* (S3.408/M)

Uczniowie zwracali natomiast uwagę na brak reakcji nauczycieli w przypadku, gdy młodzież pali papierosy lub pije alkohol na terenie szkoły: *Nauczyciele mogliby zwracać uwagę, że pod ich szanownym nosem uczniowie piją i palą.* (S3.114/M)

Szkoła 4. W szkole nr 4, podobnie jak w innych gimnazjach, większość badanych nastolatków (około 70%) była zdania, że przypadki palenia papierosów przez uczniów zdarzają się często. W pracach pisemnych tylko jeden z uczniów wspomniał o problemie palenia papierosów przez koleżanki ze szkoły: *Dziewczynki mają kolczyki w językach i palą, zrywają się często z lekcji.* (S4.104/K)

Niewiele ponad połowa badanych uczniów (53%) była zadania, że przypadki picia alkoholu i/lub używania narkotyków są częste w ich szkole, ale w pracach pisemnych żaden z uczniów nie wspomniał o tym problemie.

Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież w szkole w opinii nauczycieli

Odpowiedzi nauczycieli na pytanie ankietowe dotyczące nasilenia używania substancji psychoaktywnych wskazują, że znacznie mniej dorosłych niż nastolatków

dostrzegało występowanie tego problemu w szkole. Odsetki nauczycieli potwierdzających, że w ich gimnazjach często zdarza się, iż uczniowie palą papierosy wyniosły łącznie dla wszystkich szkół 24% i wahały się od 15% (szkoła nr 3) do 30% (szkoła nr 2). Odsetki nauczycieli, którzy potwierdzali, że przypadki picia alkoholu i/lub używania narkotyków są częstym problemem w ich gimnazjach wyniosły łącznie 11,5% i wahały się od 5% (szkoła nr 1) do 19% (szkoła nr 4) (por. tabela 3).

Tabela 3.

Rozpowszechnienie wybranych zachowań problemowych w opinii uczniów i nauczycieli – odsetki respondentów potwierdzających częste występowanie problemu w szkole
Prevalence of selected problem behaviours according to students' and teachers' opinions – percentage of respondents confirming frequent occurrence of problems at their schools

	Szkoła 1 School 1	Szkoła 2 School 2	Szkoła 3 School 3	Szkoła 4 School 4	Razem Total
<i>Opinie uczniów Students' opinions</i>					
Palenie papierosów <i>Cigarettes smoking</i>	80,0	60,1	73,3	69,7	66,8
Picie alkoholu/używanie narkotyków <i>Drinking alcohol/using drugs</i>	36,1	38,7	62,3	52,9	45,4
Bójki między uczniami <i>Fights between students</i>	56,8	31,3	50,8	67,6	43,5
Wyzywanie i obrażanie się nawzajem przez uczniów <i>Insults and offences between students</i>	82,9	55,3	66,1	67,6	62,9
<i>Opinie nauczycieli Teachers' opinions</i>					
Palenie papierosów <i>Cigarettes smoking</i>	26,3	29,7	14,8	22,9	24,1
Picie alkoholu/używanie narkotyków <i>Drinking alcohol/using drugs</i>	5,3	8,3	14,3	18,9	11,5
Bójki między uczniami <i>Fights between students</i>	24,8	13,5	7,1	18,9	16,5
Wyzywanie i obrażanie się nawzajem przez uczniów <i>Insults and offences between students</i>	60,5	36,1	28,6	48,6	44,6

Przemoc i agresja w poszczególnych szkołach w opinii uczniów

Szkoła 1. W badaniach ankietowych ponad połowa drugoklasistów (57%) potwierdziła, że w ich szkole często dochodzi do bójek, a zdecydowana większość (83%) była zdania, iż uczniowie często wyzywają i obrażają innych.

Doświadczenia związane z przemocą i agresją w szkole znalazły swój wyraz w pracach pisemnych uczniów, w których wielokrotnie opisywano takie zachowania jak: dokuczanie, wyśmiewanie, wyzywanie oraz wulgaryzmy. Niektóre z tych wypowiedzi dotyczyły przemocy i agresji wobec innych (niż autor pracy) uczniów: *W mojej szkole*

u uczniów brakuje kultury, wulgaryzmy są częste, źle odnoszą się do siebie czasem, starsi wyśmiewają młodszych. (S1.112/K) Na podstawie tego co napisał w swoim wypracowaniu jeden z chłopców, w szkole nie występuje wyraźnie problem znęcania się starszych roczników nad pierwszoklasistami, czyli tzw. zjawisko kocenia: *w mojej szkole nie istnieje coś takiego jak kocenie.* (S1.410/M) Z relacji uczniów wynika jednak, że w szkole zdarzały się przypadki wymuszania: *Na przerwach jest gorzej, ponieważ niektórzy uczniowie, pomimo dyżurów nauczycieli, zaczepiają i wymuszają. Często na przerwach jest 'pożyczanie pieniędzy' bez oddawania.* (S1.410/M)

Wypowiedzi z prac pisemnych uczniów odnosiły się także do ich własnych przeżyć związanych z doświadczaniem w szkole przemocy werbalnej oraz fizycznej. Jedna z uczennic w następujący sposób opisała swoje codzienne zmagania: *Boję się przejść przez korytarz, ponieważ mogę oberwać butelką, kanapką, lub innym jedzeniem lub przedmiotami. Wulgaryzm tej szkoły (uczniów) mnie przeraża, codziennie jestem wytykana palcem i wyzywana. Muszę dostosować się do tego, że jestem gorsza.* (S1.103/K) Z kolei dramatyczne doświadczenia w szkole jednego z chłopców: *Odkąd jestem w tej szkole, zawsze czułem niepokój, gdyż większość uczniów mi dokuczało, wyzywało, wyśmiewało, a nawet biło. Czułem się tylko bezpieczny wtedy, kiedy byłem blisko wychowawcy. Nie ma dnia i godziny, by jakiś uczeń na lekcji mnie nie wyzywał, upokorzył lub czymś rzucił.* (S1.318/M)

Szkoła 2. Spośród uczniów którzy wypełnili ankietę, około 31% uważało, że w szkole często dochodzi do bójek między uczniami, a ponad połowa (55%) uznała, iż często dochodzi do takich przejawów agresji, jak wyzywanie i obrażanie innych.

Informacje zamieszczone w pracach pisemnych uczniów rzucają dodatkowe światło na ich codzienne doświadczenia związane z zachowaniami agresywnymi i przemocą w szkole. Niektórzy uczniowie zwrócili uwagę na wyśmiewanie innych: *W mojej klasie nie podoba mi się naśmiewanie z różnych osób. Czasami obawiam się wygłoszenia swojej opinii na dany temat. Niektóre osoby śmieją się również z tego, że np. ktoś czegoś nie umie. Jest to niedojrzałe i przykre.* (S2.603/K). Z kolei jeden z chłopców napisał o agresji we wzajemnych kontaktach między uczniami na przerwach: *Na przerwach (...) jedynymi rozmowami są kłótnie ze sporą zawartością wulgaryzmów.* (S2.224/M) Inna respondentka podniosła kwestię różnych przejawów agresji, wskazując, że w szkole dominuje agresja werbalna: *Przemoc jak przemoc. Słowna i psychiczna występuje częściej niż fizyczna.* (S2.622/K)

Uczniowie pisali o bójkach i kradzieżach, szczególnie wśród chłopców: *Dziewczyny ze szkoły są zbyt poważne (...) a chłopaki są niesamowicie dziecinni, kradną, biją innych i dodatkowo śmieją się z cudzego nieszczęścia.* (S2.224/M) Autorzy prac skarżyli się ponadto na zachowania przemocowe tzw. „dresów”: *Zdarzają się takie osoby jak 'dresy', które szukają zaczepki, osoby od której mogą wyludzić pieniądze, osób którym mogliby trochę podokuczać.* (S2.209/M) W opinii innego z chłopców zachowanie sprawców przemocy ma istotny wpływ na jakość życia szkolnego: *Ale wszystko dobre psują łobuzy. Przeklinają, znęcają się nad innymi, wymuszają od nich rzeczy i pieniądze oraz ich zastraszają.* (S2.105/M)

W pisemnych wypowiedziach znalazły się różne opinie na temat kontaktów między młodszymi i starszymi rocznikami. Niektórzy drugoklasiści byli zdania, że nie są one przyjazne. Jedna z dziewcząt napisała: *Trzecie klasy nie umieją szanować młodszych. Wywyższają się i gnębią drugo- i pierwszoklasistów.* (S2.525/K) Inny respondent zajął całkowicie odmienne stanowisko: *Nie jest prawdą, że starsze klasy gnębią młodszych, starsi ignorują nas, a my ignorujemy młodszych.* (S2.403/M)

Wypowiedzi części uczniów wskazywały, że nie spostrzegają oni agresji jako problemu, który w ich szkole jest szczególnie nasilony. Na przykład jedna z dziewcząt wyraziła opinię, że do aktów przemocy fizycznej dochodzi rzadko, zaś inne przejawy agresji nie są bardziej powszechne niż w innych szkołach: *Przemoc fizyczna zdarza się bardzo rzadko, prawie w ogóle. Są takie osoby, które czerpią przyjemność z dokuczania innym, ale to chyba normalne zjawisko.* (S2.605/K) Z kolei inny z uczniów był zdania, że do aktów przemocy i agresji dochodzi rzadko, a jeśli już się zdarzają to z winy poszkodowanego: *Bardzo rzadko dochodzi do prześladowań i zazwyczaj jest to wina samego prześladowanego, który przeciwstawia się grupie, próbując się jakoś szczególnie wywyższać lub sam kogoś prześladowuje.* (S2.407/M) Wśród analizowanych wypowiedzi znalazły się i takie, które wskazywały na brak problemów związanych z zachowaniami agresywnymi uczniów i przemocą w szkole: *Osobiście nigdy nie byłam świadkiem jakiegś bójkii albo wymuszania lub znęcania się psychicznego. Myślę, że większość osób traktuje takie wybryki jako żart.* (S2.625/K) *W czasie przerw nie ma miejsca żadna przemoc fizyczna ani psychiczna.* (S2.416/M)

Uczniowie w swoich pracach pisemnych poruszali kwestię reagowania przez nauczycieli na przejawy agresji, a ich opinie o skuteczności tych działań były podzielone. Niektórzy zwracali uwagę, że nauczyciele nie podejmują interwencji wobec agresywnych zachowań uczniów: *Nauczyciele ignorują niewłaściwe zachowania uczniów, typu chamskie odzywki.* (S2.505/K) Według jednego z uczniów powodem jest brak wiedzy nauczycieli o takich zdarzeniach i obojętność kadry pedagogicznej na problemy przeżywane przez uczniów: *Bójki w szkole są czasami, zresztą wszystkie poza murami, o niektórych nauczyciele wiedzą. Ale zazwyczaj nie są informowani o takich zdarzeniach, ponieważ dręczone osoby nie chcą się do tego przyznawać dorosłym. Wolą powiedzieć koledze lub bratu – zresztą nauczyciele puszczają mimo uszu skargi od uczniów.* (S2.415/M) W wypracowaniach można było również znaleźć opinie, że nauczyciele reagują w przypadkach konfliktów między uczniami: *Gdy nauczyciele widzą konflikty, od razu interweniują.* (S2.602/M) W opinii jednego z uczniów nauczyciele reagują też wtedy, gdy nie jest to konieczne: *Ale nauczyciele oczywiście zwracają uwagę nawet na takie wybryki [bójki, dokuczanie], które przez nas są traktowane jako żart.* (S2.625/K)

Szkoła 3. Dane z badań ankietowych wskazują, że połowa respondentów ze szkoły nr 3 (51%) była zdania, iż często dochodzi do bójek między uczniami na terenie szkoły. Około 66% uczniów uznało, iż częste są przypadki wyzywania i obrażania się nawzajem przez kolegów i koleżanki.

W pracach pisemnych uczniów wypowiedzi na temat przemocy i agresji rówieśniczej odnosiły się do występujących sporadycznie bójek oraz dokuczania: *czasem*

uczniowie się biją. (S3.417/K) Jedna z dziewcząt wyraziła swoją dezaprobatę dla koleżanki, która obrażała ucznia z młodszej klasy: *Nie lubię, gdy moja koleżanka obraża chłopca z niższej klasy, oznajmiając mu, że ma obłęsną twarz.* (S3.201/K) Inna z dziewcząt uważała, że problemy z agresją w jej gimnazjum nie są tak nasilone jak w innych szkołach: *ale są też osoby chamskie, bezczelne, które dokuczają innym, niby dla żartu. (...) Na szczęście nie są to tak poważne sprawy jak w innych szkołach, że czasem dochodzi do samobójstw.* (S3.314/K) Z kolei w opinii niektórych z uczniów agresja rówieśnicza w ich szkole nie występuje: *nie ma przemocy.* (S3.311/K) *Podoba mi się, że starsze klasy nie dręczą młodych klas.* (S2.216/K)

W pracach pisemnych tylko jedna z uczennic wyraziła opinię, którą można interpretować jako krytykę niedostatecznej reakcji nauczycieli na zachowania agresywne innych uczniów: *Często uczniowie, którzy sami zaczynają, potem robią z siebie przed nauczycielami 'sieroty' i nie ponoszą żadnych konsekwencji.* (S3.316/K)

Szkoła 4. W odpowiedzi na pytania dotyczące częstości aktów agresji, około 68% uczniów ze szkoły nr 4 uznało, że często dochodzi tam bójek. Tyle samo respondentów oceniło, że w ich szkole częste są przypadki wyzywania i obrażania się nawzajem przez uczniów.

W pracach pisemnych wypowiedzi dotyczące przemocy i agresji odnosiły się do takich form jak: dokuczanie, przepychanie oraz wyzywanie i obrażanie kolegów na lekcjach i przerwach. *Co chwila jakiś 'kolega' wymyśla SUPER pomysł, żeby komuś coś zrobić, np. zepchnąć z ławki, kopnąć, wnerwić.* (S4.110/M) *Najgorsza jest jednak atmosfera na przerwach. Uczniowie się wyzywają i obrażają nawzajem.* (S4.206/K)

W opinii jednego z uczniów konflikty i przemoc (w tym bójki) mają miejsce przede wszystkim w relacjach pomiędzy starszymi i młodszymi rocznikami: *Co do konfliktów – rzecz normalna, często się zdarzają, ale większość wynika z tego, że starszy zaczepia młodszego i nieraz dochodzi nawet do nieciekawych słów, a nawet bijatyk.* (S4.201/M)

W pracach pisemnych uczniowie poruszali problem reagowania nauczycieli na zachowania agresywne. W kilku wypracowaniach znalazły się opinie krytyczne, wskazujące na to, że nauczyciele nie podejmują interwencji, gdy są świadkami przemocy rówieśniczej: *Ostatnio widziałam, jak gimnazjaliści bili małego chłopca, a nauczyciele widząc to nie zareagowali. Na szczęście moi koledzy stanęli w obronie młodszego.* (S4.104/K) Jeden z uczniów docenił jednak wysiłki nauczycieli, by na przerwach było bezpiecznie: *Nauczyciele dyżurujący robią wszystko, żeby przerwy mijały w miarę spokojnie.* (S4.202/K)

Przemoc i agresja w poszczególnych szkołach w opinii nauczycieli

Tak jak w przypadku pytań o używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież, odsetki nauczycieli dostrzegających problem agresji w szkołach były niższe niż odsetki uczniów. Dane z badań ankietowych wśród nauczycieli wskazują, że około 16% spośród dorosłych uczestników badań ze wszystkich szkół łącznie spostrzegало bójki jako częsty problem w ich gimnazjach. Odsetki nauczycieli potwierdzających

występowanie takich przejawów agresji rówieśniczej wahały się od 7% (szkoła nr 3) do 25% (szkoła nr 1).

Około 45% spośród wszystkich nauczycieli uznało, że częstym problemem w ich szkołach jest wyzywanie i obrażanie się nawzajem przez młodzież. Odsetki nauczycieli potwierdzających występowanie takich zachowań uczniów wahały się od 29% (szkoła nr 3) do 60,5% (szkoła nr 1). (por. tabela 3)

OMÓWIENIE WYNIKÓW

Zachowania ryzykowne wśród uczniów z poszczególnych szkół

Zebrane wyniki pozwoliły na ocenę skali problemów związanych z zachowaniami ryzykownymi młodzieży w badanych gimnazjach. Rozpowszechnienie oraz spostrzeżenie nasilenia takich zjawisk, jak używanie substancji psychoaktywnych oraz agresja i przemoc rówieśnicza okazały się różne w każdej ze szkół uczestniczących w projekcie badawczym. Potwierdzone w tych badaniach znaczne zróżnicowanie poszczególnych środowisk szkolnych, ze względu na nasilenie zachowań ryzykownych uczniów, jest zjawiskiem powiązaniem z klimatem społecznym i kulturą organizacyjną danej szkoły (20, 21). W podobnym co do struktury badaniu czterech gimnazjów z dużego miasta w Stanach Zjednoczonych stwierdzono, że szkoła o najmniejszym wskaźniku zachowań antyspołecznych uczniów charakteryzowała się wspierającą kulturą organizacyjną, postawami troski i zaangażowania wśród uczniów i nauczycieli (29).

Szkoła 1. Dane na temat środowiska gimnazjum oraz uczniów, którzy wypełnili ankietę wskazują, że młodzież z tej szkoły doświadczała większych trudności niż ich rówieśnicy z pozostałych badanych placówek. Wielu uczniów korzystało z pomocy socjalnej, co może wynikać z trudnej sytuacji materialnej ich rodzin – choć sami uczniowie nie oceniali statusu materialnego własnych rodzin jako gorszego niż respondenci z pozostałych gimnazjów. Ponad połowa rodziców z tej szkoły odmówiła zgody na udział ich dzieci w badaniu, co może świadczyć o problemach w rodzinie, ale też o braku zaufania rodziców do szkoły. Wreszcie, szkoła ta plasuje się poniżej średniej dla Warszawy w osiągnięciach szkolnych, mierzonych wynikiem końcowych egzaminów gimnazjalnych. Istotnie, młodzież z tej szkoły, w porównaniu z rówieśnikami z trzech pozostałych, miała najgorsze wyniki w nauce – ponadto znaczną część respondentów (ponad 20%) stanowili uczniowie drugorocznici.

Rozpowszechnienie palenia papierosów i picia alkoholu wśród uczniów z tej szkoły, w porównaniu z pozostałymi trzema gimnazjami, było najwyższe. Ponadto, najwięcej uczniów potwierdziło, że częstym problemem w ich gimnazjum jest palenie papierosów przez młodzież. W kontekście danych o specyfice tej szkoły, wyniki te nie są zaskakujące. Biorąc jednak pod uwagę rozpowszechnienie zachowań ryzykownych oraz inne wspomniane wyżej problemy, zastanawiająca jest niewielka liczba spontanicznych wypowiedzi na temat używania substancji psychoaktywnych. Autorzy prac ograniczali się do krótkich konstatacji, że uczniowie piją i palą – choć pojawiła się też

informacja o handlu Acodinem na terenie szkoły. Można więc przypuszczać, że stykają się z przypadkami sięgania przez uczniów po rozmaite substancje w celu odurzenia, ale ta kwestia zdaje się nie budzić u nich większego zainteresowania czy emocji.

Wypowiedzi zamieszczone w pracach pisemnych wskazują, że bardzo poważnym problemem jest agresja i przemoc rówieśnicza. Tylko w pracach uczniów z tej szkoły znajdowały się dramatyczne opisy własnych doświadczeń związanych z przemocą ze strony kolegów. Znalazło to potwierdzenie w danych ankietowych – w porównaniu z pozostałymi gimnazjami objętymi projektem, więcej uczniów z tej szkoły doświadczało przemocy, było świadkami takich zdarzeń, a także przyznało się do bycia sprawcami przemocy. Młodzi respondenci z tego gimnazjum byli też bardziej skłonni potwierdzać, że częstym problem w ich szkole jest wyzywanie i obrażanie się przez młodzież. Niepokojący jest więc brak wypowiedzi uczniów na temat reakcji personelu wobec zjawiska przemocy rówieśniczej. Może to bowiem świadczyć o tym, że młodzież z tej szkoły jest pozbawiona oparcia ze strony swoich wychowawców i pozostawiona sama sobie. Wszystko to zdaje się wskazywać na przewagę elementów niekorzystnie wpływających na klimat społeczny tej szkoły.

Szkoła 2. Gimnazjum oznaczone numerem 2 to szkoła duża, popularna i mogąca pochwalić się dobrymi wynikami nauczania. Uczniowie z tej szkoły nie wyróżniali się na tle respondentów z pozostałych gimnazjów pod względem rozpowszechnienia palenia papierosów i picia alkoholu. Nie mniej, problemy związane z zachowaniami ryzykownymi nastolatków były tu obecne, co znalazło odzwierciedlenie w pracach pisemnych. Uczniowie, którzy prawdopodobnie nie używają papierosów czy alkoholu, wyrażali swój krytycyzm wobec postaw i zachowania młodzieży sięgającej po te substancje. Zwracali też uwagę na brak reakcji nauczycieli w przypadku palenia papierosów przez uczniów, picia alkoholu czy wręcz brania narkotyków. Uczniowie palący skarżyli się na nadmierną kontrolę ze strony personelu szkoły, choć wśród nastolatków sięgających po papierosy byli i tacy, którzy zarzucali nauczycielom brak reakcji na problem palenia przez młodzież w szkole.

Dane na temat przemocy sugerują, że ten problem na terenie tego gimnazjum był mniej powszechny niż w innych szkołach objętych projektem. Opinie uczniów dotyczące powszechności agresji i przemocy, tak jak w przypadku używania substancji psychoaktywnych, były podzielone. Niektórzy z nich opisywali takie przejawy zjawiska, jak dokuczanie czy wymuszanie pieniędzy. Zwracano też uwagę na wyśmiewanie uczniów mających problemy w nauce, co może świadczyć o rywalizacyjnym charakterze nauczania. Inni autorzy prac podkreślali, że przemoc w ich gimnazjum ma charakter normatywny lub wcale nie występuje. Podobnie podzielone były opinie uczniów co do reakcji nauczycieli na problem agresji i przemocy rówieśniczej – jedni podkreślali obojętność kadry pedagogicznej, inni doceniali wysiłki nauczycieli zmierzające do przeciwdziałania tym problemom. Przedstawione wyniki pozwalają przypuszczać, że zachowania ryzykowne młodzieży są w tej szkole traktowane jako problem wychowawczy, a nauczyciele – przynajmniej niektórzy – starają się tym zachowaniom przeciwdziałać. Zdaniem uczniów, dobra opinia szkoły ma jednak niepożądaną następstwa – personel nie zauważa bowiem niektórych problemów, by

nie psuć renomy gimnazjum. Dane te świadczą o względnej równowadze elementów pozytywnych i negatywnych składających się na klimat społeczny szkoły.

Szkoła 3. Gimnazjum oznaczone numerem 3 to szkoła średniej wielkości, mająca dobre wyniki w nauczaniu. Uczniowie z tej szkoły, podobnie jak ze szkoły nr 2, nie wyróżniali się pod względem rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych. Natomiast stosunkowo najwięcej spośród nich, w porównaniu z uczniami z pozostałych szkół, potwierdziło, że częstym problemem w ich gimnazjum jest picie alkoholu/ używanie narkotyków. W pracach pisemnych wypowiedzi na temat palenia papierosów w szkole było jednak niewiele, a opinię jednego z uczniów, że bez mała wszyscy koledzy piją alkohol, palą papierosy i używają narkotyków, można uznać za zupełnie niewiarygodną. Ponadto, tylko jeden z uczniów krytykował w swoim wypracowaniu nauczycieli za brak reakcji wobec uczniów sięgających po substancje psychoaktywne.

Przemoc i agresja rówieśnicza w tej szkole, tak jak używanie substancji psychoaktywnych, nie wydaje się być dla młodzieży znaczącym problemem – uczniowie podkreślali, że w ich gimnazjum takie zjawiska nie występują, bądź nie są tak poważne, jak w innych szkołach. W ich pracach nie było też komentarzy o niepodejmowaniu przez nauczycieli interwencji w przypadku agresji i przemocy rówieśniczej. Dane te wskazują na przewagę elementów pozytywnie wpływających na klimat społeczny tej szkoły.

Szkoła 4. Gimnazjum oznaczone numerem 4 to szkoła mała i kameralna, ale o niższych niż przeciętne wynikach w nauczaniu. Rozpowszechnienie palenia papierosów wśród uczniów tej szkoły, w porównaniu z drugoklasistami z pozostałych gimnazjów, było najniższe. Ponadto, uczniowie (z jednym wyjątkiem) nie poruszali w swoich pracach pisemnych kwestii palenia papierosów, picia alkoholu czy używania narkotyków przez koleżanki i kolegów z ich szkoły. Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież nie wydaje się więc być w tym gimnazjum szczególnie nasilonym problemem.

Inaczej było w przypadku agresji i przemocy rówieśniczej. Najwięcej respondentów z tej szkoły, w porównaniu z młodzieżą z pozostałych trzech gimnazjów, uznało, że częstym problem są tam bójkі między uczniami. W pracach pisemnych ich autorzy zwracali uwagę na przemoc stosowaną przez starszych uczniów wobec młodszych kolegów. Pisano także o braku reakcji nauczycieli wobec problemu agresji i przemocy, choć niektórzy uczniowie podkreślali, że nauczyciele starają się zapewnić młodzieży bezpieczeństwo w szkole. Dane dotyczące bezpieczeństwa uczniów i niewystarczającej reakcji nauczycieli zdają się wskazywać na przewagę elementów niekorzystnie wpływających na klimat społeczny tej szkoły.

Spostrzeganie problemu używania substancji psychoaktywnych przez uczniów oraz nauczycieli

Przeprowadzone badania jakościowe dostarczyły bardzo ważnych informacji, które rzucają światło na doświadczenia i znaczenie zachowań ryzykownych w codziennym życiu drugoklasistów z czterech gimnazjów. Na podstawie analizy prac pisemnych

można wysnuć wniosek, że zachowania ryzykowne innych uczniów, które „ograniczały się” do palenia papierosów na terenie szkoły, nie były spostrzegane przez młodzież jako zagrażające ich funkcjonowaniu w gimnazjum. Uczniowie dostrzegali te zachowania, komentowali, niektórzy negatywnie oceniali. Niektóre z tych komentarzy odnosiły się do miejsc w szkole, w których uczniowie palą papierosy, inne – do braku reakcji na problem ze strony nauczycieli. Można zaryzykować stwierdzenie, że palenie papierosów przez młodzież było stałym elementem życia w ich szkołach, choć jego obraz był odmienny w każdym z gimnazjów objętych projektem. Kwestia ta była bowiem poruszana w różny jakościowo sposób. Wydaje się, że różnice te wynikały, między innymi, z rozpowszechnienia tego rodzaju zachowań w szkole, co znalazło wyraz w opiniach drugoklasistów na temat „widoczności” problemu palenia w ich gimnazjach.

Nauczyciele również dostrzegali, że młodzież pali papierosy, choć w każdym z badanych gimnazjów odsetki nauczycieli potwierdzających istnienie tego problemu były niższe niż odsetki uczniów wypowiadających się w tej kwestii. Może to świadczyć o wyolbrzymianiu problemu przez badanych nastolatków, co nie jest zaskakujące. Wiadomo bowiem z licznych publikacji, iż oszacowania młodych ludzi dotyczące rozpowszechnienia zachowań ryzykownych wśród młodzieży są zazwyczaj zawyżone – szczególnie, jeśli nie dotyczą najbliższych koleżanek i kolegów (30, 31). Zarazem jednak wskazuje to na niedocenianie wagi problemu przez personel szkoły, co było zauważane i krytykowane przez uczniów.

Znacznie mniej uczniów oraz nauczycieli potwierdzało istnienie w ich gimnazjach problemów związanych z sięganiem przez uczniów po alkohol i/lub narkotyki. Oczywistym powodem jest to, że picie alkoholu, a tym bardziej używanie narkotyków na terenie szkół, jest znacznie mniej powszechne niż palenie papierosów. Ponadto, nikotyna nie wpływa znacząco na zmianę zachowania osoby palącej i łatwiej jest ukryć ten fakt niż to, że jest się pod wpływem alkoholu czy narkotyków. Uczniowie z poszczególnych placówek opisywali w swoich pracach problemy związane z sięganiem po alkohol przez młodzież, przy czym podobnie jak w przypadku kwestii palenia papierosów, ich wypowiedzi były jakościowo odmienne. Warto też przypomnieć, że niektórzy uczniowie pisali o handlu Acodinem, ale żaden nie wspominał o „dopalaczach”, co może wskazywać, że problemem, któremu warto uważniej się przyjrzeć, jest stosowanie przez młodzież łatwo dostępnych leków w celu odurzenia.

Spostrzeganie zachowań agresywnych i przemocy w szkole przez uczniów i nauczycieli

Dane z badań ankietowych wskazują, że we wszystkich szkołach uczestniczących w projekcie dochodziło do aktów przemocy i agresji rówieśniczej. Rezultat ten był oczekiwany, ponieważ przemoc oraz agresja w gimnazjach to poważny i nadal nie rozwiązany problem (5). Analizy materiału jakościowego pozwoliły na lepsze poznanie konkretnych problemów i doświadczeń kryjących się za liczbowymi danymi dotyczącymi rozpowszechnienia przemocy. Uczniowie ze wszystkich szkół pisali o takich formach agresji i przemocy rówieśniczej, jak dokuczanie czy bójki. Ponadto, w ich pra-

cach znalazły się wypowiedzi wskazujące na konflikty oraz zaczepianie i wyśmiewanie młodszych uczniów przez starszych gimnazjalistów. Zwracali też uwagę na wyzywanie się i obrażanie przez uczniów oraz wulgarność języka, jakim posługuje się młodzież.

Na podstawie analizy treści tych wypowiedzi, można stwierdzić, że agresja i przemoc w szkołach była kluczowym czynnikiem, który wpływał niekorzystnie na jakość codziennego życia i klimat w szkole. Zachowania te zagrażały bowiem bezpośrednio poczuciu bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego uczniów. Spostrzegany czy wręcz doświadczany brak wsparcia ze strony nauczycieli stanowił dodatkowy problem zarówno dla uczniów, którzy byli świadkami przemocy, jak i dla tych, którzy cierpieli z tego powodu. Problem ten występował we wszystkich szkołach, bez względu na ich wielkość i środowisko uczniowskie, choć można by przypuszczać, że w małych szkołach łatwiej jest monitorować zachowanie młodzieży i zapobiegać agresji i przemocy.

Dane z ankiet wskazują, że nauczyciele spostrzegali przejawy agresji i przemocy rówieśniczej jako mniej nasilone niż ich uczniowie. Tak jak w przypadku wyników dotyczących używania substancji psychoaktywnych, można pokusić się tu o interpretację, iż nauczyciele nie zawsze dostrzegają problemy uczniów. Znalazło to odzwierciedlenie w pracach pisemnych uczniów, w których można było znaleźć krytyczne uwagi dotyczące braku reakcji nauczycieli na agresywne zachowania młodzieży.

Ograniczenia badań. Badaniami ze względu na ich specyfikę objęto niewielką liczbę szkół oraz uczniów. Ponadto, z powodu braku zgody rodziców 64% uczniów ze szkoły nr 1 oraz 18% ze szkoły nr 3 nie wzięło udziału w badaniach ankietowych. Nie dysponujemy więc pełnymi informacjami dotyczącymi rozpowszechnienia zachowań ryzykownych wśród uczniów z tych szkół. W grupie respondentów ze szkoły nr 1 znaczny odsetek (35%) stanowili uczniowie, którzy mieli słabe wyniki w nauce. Trudno jednak stwierdzić, jakie wyniki mieli uczniowie, którzy nie uczestniczyli w badaniach. Wiadomo jedynie, że osiągnięcia uczniów w końcowych egzaminach gimnazjalnych plasowały się poniżej średniej dla Warszawy.

Problemem utrudniającym porównanie danych była odmiennność zastosowanych w ankiecie pytań dotyczących oceny rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych i aktów agresji wśród innych uczniów w szkole oraz pytań o używanie substancji i przemoc przez samych respondentów.

Wreszcie, prace pisemne dotyczyły ogólnie „życia w szkole”, a nie rozpowszechnienia zachowań ryzykownych. Uzyskane w ten sposób dane jakościowe nie dostarczyły więc wyczerpującego materiału na temat tych zachowań. Z drugiej strony takie spontaniczne wypowiedzi mogą wskazywać, że zachowania ryzykowne młodzieży – a zwłaszcza agresja i przemoc, to istotny problem życia szkolnego.

WNIOSKI

Opisane badania pozwoliły na bardziej dogłębne poznanie i zrozumienie udziału zachowań ryzykownych/problemowych w całokształcie codziennych doświadczeń uczniów i nauczycieli – doświadczeń, które wpływają na jakość życia w szkole.

Dane zebrane – zarówno metodami ilościowymi, jak i jakościowymi – wskazują, że przemoc i agresja rówieśnicza są problemem znacznie bardziej istotnym dla funkcjonowania nastolatków w szkole i bardziej rzutują na klimat placówki, niż używanie substancji psychoaktywnych. Młodzież paląca i pijąca była traktowana obojętnie lub negatywnie, jeśli przeszkadzała innym uczniom (na przykład, palacze utrudniający dostęp do szkolnej toalety) lub zagrażała ich bezpieczeństwu (dilerzy). Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym tej obojętności jest też fakt, że młodzież w okresie dorastania próbuje różnych zakazanych owoców i takie zachowania, jak używanie substancji psychoaktywnych są traktowane jako norma rozwojowa (1, 2).

Porównanie danych zebranych od uczniów i nauczycieli wskazuje, iż nauczyciele są mniej skłonni niż uczniowie potwierdzać, że młodzież z ich szkół sięga po substancje psychoaktywne, zachowuje się w sposób agresywny czy stosuje przemoc wobec rówieśników. Informacje uzyskane z prac pisemnych sugerują, że uczniowie to dostrzegają i komentują jako przejaw obojętności lub nieudolności swoich nauczycieli i wychowawców.

Wyniki badań ilościowych, wzbogacone o informacje z badań jakościowych mogą stanowić cenny wkład w rozumienie zachowań problemowych dzieci i młodzieży szkolnej. Szkoły różnią się nie tylko w zakresie rozpowszechnienia zachowań ryzykownych uczniów, ale także ich specyfiki. Szkolne programy profilaktyczne powinny być dostosowane do problemów występujących w danej szkole. Adekwatności i skuteczności tych działań może sprzyjać wymiana informacji między nauczycielami, pedagogami oraz uczniami i ich rodzicami, a także aktywna współpraca w rozwiązywaniu problemów młodzieży.

PIŚMIENNICTWO

1. Baer J, MacLean M, Marlatt G (1998) Linking etiology and treatment for adolescent substance abuse: Toward a better match. W: Jessor R (red.) *New perspectives on adolescent risk behavior*. Cambridge University Press, 182–220.
2. O'Malley PM, Johnston LD & Bachman JG (1998) Alcohol use among adolescents. *Alcohol Health and Research World*, 22 (2), 85–93.
3. Ostaszewski K (2008) Problemy nastolatków związane z używaniem substancji psychoaktywnych. *Alkoholizm i Narkomania*, 21 (4), 363–389.
4. Mazur J, Małkowska A (2003) Sprawcy i ofiary przemocy wśród uczniów w Polsce. *Medycyna Wieku Rozwojowego*, VII (1), cz. 2, 121–134.
5. Skoczylas P, Żebrowski M (2009) Ocena częstości występowania zespołu zachowań problemowych wśród młodzieży szkolnej w środowisku wielkomiejskim. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 90 (2), 281–285.
6. Jessor R (1998) *New perspectives on adolescent risk behavior*. Cambridge University Press, 1–9.
7. Narodowy Program Ochrony Zdrowia Psychicznego (2010) *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2010 r. w sprawie Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego*, Dziennik Ustaw Nr 24, poz. 128.
8. Szafraniec K (2011) *Młodzi 2011*. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Warszawa.
9. Ostaszewski K, Rustecka-Krawczyk A, Wójcik M (2011) *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I–III*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.

10. Mazur J, Małkowska-Szcutnik A (2011) *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*. Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
11. Sierosławski J (2011) *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2011 r.* Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii. <http://www.cinn.gov.pl/portal?id=166545> [dostępny 31.10.2012].
12. Malczewski A (2011) Młodzież a substancje psychoaktywne. W: *Opinie i diagnozy nr 19. Młodzież 2010*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, 138–159.
13. Ostaszewski K, Bobrowski K, Borucka A, Cybulska M, Kocoń K, Okulicz-Kozaryn K, Pisarska A (2009) *Raport techniczny z realizacji projektu badawczego „Monitorowanie zachowań ryzykownych młodzieży. Badania mokotowskie”*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
14. Fatyga B, Zieliński P, Hupa A (2008) *Warszawskie badanie stylów życia młodzieży „Narkotyki w kulturze młodzieży miejskiej”. Konceptja i wyniki badań*. Warszawa: Ośrodek Badań Młodzieży UW.
15. Kurzępa J (2008) Portret Homixa, *Remedium*, 2, 1–3.
16. Moskalewicz J, Świątkiewicz G, Dąbrowska K (2004) Ecstasy use in Warsaw. Do cultural norms prevent harm? W: Decorte T, Korf DJ (red.) *European Studies on Drugs and Drug Policy*. Brussels: VUB Press, 179–193.
17. Pisarska A, Borucka A, Okulicz-Kozaryn K, Bobrowski K (2002) Picie alkoholu w wypowiedziach młodzieży w wieku 13–15 lat. *Alkoholizm i Narkomania*, 15 (4), 395–407.
18. Cohen J, Geier V (2010) *School climate research summary – January 2010*. New York, NY: Center for Social and Emotional Education. Pobrano z: www.schoolclimate.org/climate/documents/SCBrief_v1n1_Jan2010.pdf
19. Anderson CS (1982) The search for school climate: a review of the research. *Review of Educational Research*, 52 (3), 368–420.
20. Kulesza M (2007) Klimat szkoły a zachowania przemocowe uczniów w świetle wybranych badań empirycznych. *Seminare*, 24, 261–277.
21. Ostaszewski K. Kultura i klimat szkoły w kontekście zachowań ryzykownych młodzieży. *Edukacja – Badania, Studia, Innowacje, w druku*.
22. Dębski M (2011) Zachowania problemowe uczniów w opinii pedagogów i psychologów szkolnych – cz. III. *Remedium*, 3, 30–31.
23. Woynarowska-Sołdan M (2006) *Standard czwarty W: Edukacja Zdrowotna i Promocja Zdrowia w Szkole. Zeszyt 11: Zasady i narzędzia do autoewaluacji w szkole promującej zdrowie*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 100–130. Tekst uzyskany w dniu 04.04.2012 ze strony: <http://www.ore.edu.pl/images/files/narzedzia%20do%20autoewaluacji>
24. Czabała Cz, Bobrowski K, Borucka A, Brykczyńska C, Kocoń K, Okulicz-Kozaryn K, Ostaszewski K, Pisarska A, Pałycka M, Raduj J (2004) *Raport z badań wykonanych w 2004 roku w ramach działalności statutowej „Ocena stanu zdrowia psychicznego w wybranych populacjach”* (Niepublikowany maszynopis). Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
25. DeWit DJ, Akst L, Braun K, Jelley J, Lefebvre L, McKee Ch, Rye BJ, Shain M, Karioja K, Benteau B, Bollenbach S, Caverson R, DeMarco W, Fjeld J, LaRocque-Stuart L, Lauzon R, Lebert Ch, Ott M, Schmidt G, Stevens-Lavigne A, Walker D (2002) *Sense of school membership: A mediating mechanism linking student perception of school culture with academic and behavioral functioning* (Baseline data report of the school culture project). Toronto: Centre for Addiction and Mental Health. Tekst uzyskany w dniu 29.03.2012 ze strony http://www.camh.net/about_addiction_mental_health/child_youth_family_resources/school_culture_report.pdf
26. Aronson J (1994) A pragmatic view of thematic analysis. *Qualitative Report*, 2, 1. Tekst uzyskany w dniu 04. 04. 2012 ze strony <http://www.nova.edu/ssss/QR/BackIssues/QR2-1/aronson.html>
27. Stemplewska-Żakowicz K (2005) O różnorodności form wywiadu oraz prób jej uporządkowania. W: Stemplewska-Żakowicz K, Krejtz K (red.) *Wywiad psychologiczny. Wywiad jako postępowanie badawcze*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, 17–30.

28. Flik U (2010) Dobór próby, selekcja materiałów i zdobywanie dostępu. W: *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 55–71.
29. Shann M (1999) Academics and a culture of caring: the relationship between school achievement and prosocial and antisocial behaviors in four urban middle schools. *School Effectiveness and School Improvement*, 10 (4), 390–413.
30. Borsari B, Carey KB (2001) Peer influences on college drinking: a review of the research. *Journal of Substance Abuse*, 13, 391–424.
31. Borsari B, Carey KB (2003) Descriptive and injunctive norms in college drinking: a meta-analytic integration. *Journal of Studies on Alcohol*, 64, 3, 331–341.

Adres do korespondencji

Agnieszka Pisarska
Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”
Zakład Zdrowia Publicznego
Instytut Psychiatrii i Neurologii
Sobieskiego 9, 02-957 Warszawa
tel. (22) 4582 630
e-mail: agapisar@ipin.edu.pl

Otrzymano: 03.07.2012

Przyjęto do druku: 22.11.2012